

CLAIRVAUX' BERNARD'I KAJASTUSTEST EESTI KIRJANDUSMAASTIKUL JA TEMA „APOLOGIA ABT GUILLAUME'ILE” XII PEATÜKI TÖLKEPROBLEEMIDEST

Mariina Viia
mag. theol.

KVÜÕA Kaitsevää keelekeskuse inglise ja prantsuse keele õppejõud

1. Sissejuhatus

„Keel tõlgib tõelust, mida inimene näeb,” on öelnud keeleteadlane Fanny de Sivers (1920–2011). Kuidas aga tõlgendada ja samas ka tõlkida ühe keele-ruumi reaalsuse taustal kirjutatud teksti teise keele-ruumi, kui lisanduvad veel ajalised ja kultuurilised tegurid? Siinne artikkel keskendub ühe keskaja suurima autori reaalsuse tõlgendamisele: XII sajandi Prantsusmaal rajatud tsistertslaste ordu olulisim isiksus on Clairvaux' Bernard (1091–1153), kes on tugevalt mõjutanud toonase Euroopa poliitilis-religiooset pilti. Teda peetakse II ristisõja õhutamaks ja tänapäevalgi vaidlevad teadlased selle üle, kas ta oli mõõgamisjoni poolt või vastu. Eestis on Clairvaux' Bernard'i kirjanduslik pärand jäänud teenimatult suhteliselt tundmatuks. Ühtegi tema tervikteost ei ole eesti keeles ilmunud, ent Georg Mülleri „Jutlustes” ja Umberto Eco „Ilu ajaloo” tõlkes sisalduvad tsitaadid on tõlgitud originaalkeelest. Siinses artiklis antakse põgus ülevaade Clairvaux' Bernard'i ühe kuulsaima teose „Apologia ad Guillelmum, Sancti-Theoderici abbatem” XII peatükist tõlkeloo seisukohast, samuti tutvustatakse Clairvaux' Bernard'i retseptiooni eestikeelses kirjasõnas nelja aastasaja jooksul.

Esmalt on aga huvitav jälgida, kuidas on Bernard'i elu, tegevust ja teoseid seni eestikeelses kirjasõnas kajastatud. Selle põhjal saab ka selgeks, et Bernard'i loomingu kohta eesti kirjandusmaastikul on praeguse seisuga võimalik veel üpriski vähe öelda. Seetõttu oleks igati oluline tema teoste tõlkimine päevakorda võtta.

Eestis püsib vajadus hea tõlkekirjanduse järele hoolimata sellest, et üleüldises globaliseerumise vaimustuses unustatakse ära emakeelsed sõnad, terminid, isegi mõtted. Ei ole võimalik mõista keskaegset kirjanikku tema teoseid originaalis tundmata. Sellest on vähe, et loetakse sekundaarkirjandust,

mis enamasti kajastab vaid ühte, kindlas distsipliinis uuritavat tahku, või võõrkeelseid tõlkeid või omakorda nende põhjal tehtud tõlkeid. Kuidas saaks kõnelda olulistest autoritest ideede ajaloo vaatevinklist ilma nende teoseid tundmata? Tõlkimisel on väga lihtne eksida, omistada autorile tahtmatult mingi enda seisukoht, mis muudab algse teksti kohe mingiks teiseks tekstiks, mõnikord isegi tähenduselt vastupidiseks. Seetõttu on suur vajadus originaaltekstist tehtud tõlgete järele. Vaja on tunda ka konteksti, st konkreetset ajastut ja inimese mõttemaailma kujundanud tegureid. Näiteks minnes ajas üheksasada aastat tagasi ja ruumis linnulennult paar tuhat kilomeetrit edela suunas, jõuame Prantsusmaale Burgundias asuvasse Cîteaux' kloostrisse, kus tulevane Clairvaux' abt Bernard on alles esimesi kuid noviits. Kuidas sai temast aga üks Euroopa mõjuvõimsamaid isikuid, kui ideaalne munk peab olema reegli kohaselt kuulekas ja alandlik ega tohi tsistertslaste ordu reegli kohaselt isegi enam kloostrist lahkuda? Sellistele küsimustele annab vastuseid üksnes ideede ajaloo uurimine.

Tõlkijana huvitab mind ka küsimus, mida on Clairvaux' Bernard'i loomingu kohta eestikeelse kirjanduse põhjal teada. Mõningase raamatutesse süvenemise tulemusel jõudsin järeldusele, et Clairvaux' Bernard'i kui ühe keskaja Euroopa säravaima ja mõjukaima isiksuse teosed on Eestis teenimatult vähe tuntud, õigemini küll peaaegu täiesti tundmatud. Tõsi, Clairvaux' Bernard'i nimi ja isik päris tundmatud ei ole, kuid ainus eestlasest autori koostatud Bernard'i loomingut käsitlev uurimus on Matt Lillipuu „Clairvaux Bernhardi kristusemüstika”¹ 1928. aastast. Seega tuleks enne tõlkimisprobleemidele keskendumist uurida, millist teavet on püha Clairvaux' Bernard'i kohta üldse võimalik eesti keeles leida, et ka see lugeja või huviline, kes esialgu veel küllaldaselt võõrkeeli ei valda, saaks enne ladina keele omandamist² natukenegi aimu Bernard'i olulisuse, muuhulgas tema iseloomu ja maailmavaate kohta.

¹ **Lillipuu, Matt** 1928. Clairvaux Bernhardi kristusemüstika: auhinnatöö. Käsikiri TÜ raamatukogus.

² Originaalteoste lugemine on alati parim viis autori mõttemaailmaga tutvuda, ent ülimalt tähtis on mõista, et enne võõrasse kultuuri- ja keeleruumi süvenemist on vaja osata ümbritseva maailma mitmekesisuse üle mõtiskleda emakeeles.

2. Ülevaade Clairvaux' Bernard'i retseptsioonist eestikeelses kirjanduses

Tõenäoliselt oli Eesti maarahvas püha Clairvaux' Bernard'i tarkuseteri ja õpetussõnu kuulnud kirikus jutlustesse põimituna alates Maarjamaa ristiusustamisest, ent kõige esimene dokumenteeritud tsiteering kannab daatumit 25. detsember 1601. See on pärit hingeekarjase Georg Mülleri³ (u 1570–1608) jutlusest, mis on kirja pandud jõulu esimeseks pühaks. Mülleri jutluste tervikkogu nägi trükivalgust 400 aastat hiljem⁴. Müller on nimetatud jutluses kasutatava tsitaadi tõlkinud 1601. aastal ladina keelest ja see, mida lugeja näeb, on kirja pandud omaaegses eesti ortograafias: „Minckprast pidda mina hend kartma ninck heitotama? Et mina nüit tæen, et minu Liha ninck werrÿ istub Taiwa siddes? Tæma eb pidda mind emis⁵ igkewest mitte errapolgkma.” Esimene eestindatud tsitaat kõlab ladina keeles järgmiselt: „quid et cur trepidem, aut desperem? cum sciam carnem et sanguinem meum sedere in coelo? certe ... (ut confido) me ... auersabitur.” Georg Mülleri tõlge on siinkohal ühest küljest väga ladinlik, näiteks *sedere* tähendabki sõna-sõnalt „istuma”. Teisalt on teksti aga ka mugandatud: tekstiosa „certe ... ut confido” („kindlasti ... nagu ma usun”) on jäetud tõlkimata⁶.

Kuna Clairvaux' Bernard'i kohta puuduvad eestikeelses kirjasõnas uurimused aastatest 1600–1900, vaadeldakse järgnevalt, millist teavet annavad tema kohta XX–XXI sajandil ilmunud teatmeteosed ja ajalooramatud.

Eesti keeles esmakordselt tutvustatakse Clairvaux' Bernard'i isikut, tegevust ja mõnda ka tema loomingust 1930–31 ilmunud mahukas teoses „Üldine ajalugu”. Teoses on Bernard'i peamise iseloomujoonena esile toodud, et ta oli fanaatiline munk⁷, kes oskas inimesi mõjutada oma kõnedega, näiteks astus tema veenvate jutluste tõttu kloostrisse või läks ristsõtta suur hulk inimesi. Samuti mainitakse seda, et ta oli kuningate, piiskoppide ja paavstide

³ G. Mülleri kohta vt **Lepajõe, Marju** 2011. Roomlaste taltsutamine. Tartu: Ilmamaa, lk 416–420.

⁴ **Georg Müller. Jutluseraamat.** 2007. Koost. Külli Habicht jt. Tartu: Ilmamaa.

⁵ *emīs* tähendab tänapäeva eesti keeles „kuni”. Vt **Habicht, Külli; Kingisepp, Valve-Liivi; Pirso, Urve; Prillop, Külli** 2000. Georg Mülleri jutluste sõnastik. Tartu: Tartu Ülikool, lk 61.

⁶ **Müller** 2007, lk 176j. Müllerile kuulub ka teise Bernard'ilt pärit tsitaadi eesti kuulajale/lugejale vahendamise au. Vt *ibid.*, lk 204; tänapäeva ortograafias lk 203.

⁷ **Üldine ajalugu**, 2. kd. Kesk- ja uusaeg. 1930–1931. Toim. N. Kann. Tallinn: Raamatu Sõber, lk 25, 28, 84.

nõuandja⁸. Bernard'ist on raamatus juttu kaheksal leheküljel. Seejuures esitatakse ka näiteid Bernard'i stiilist, mis sellistena jäävadki aastakümneteks ainukordseks käsitluseks: „Kuulge vennad ... Aeg on käes ... Päästmisaeg ... Mis teete teie, kangelased? Mis teete teie, ristiteenijad? ... Kas tõesti annate pühaduse penidele, heidate pärlid sigadele? ...”⁹. Näite põhjal võib järeldada, et „Üldise ajaloo” II köite koostajad¹⁰ on allikmaterjalidega hoolikalt tutvunud, sest need read on tõesti äratuntavalt Clairvaux' Bernard'i stiilis. Selles teoses on Bernard'i ka mõned korrad tsiteeritud, kuigi ilma allikale viitamata.

1932. aasta Eesti entsüklopeedia on pühendanud Bernard'i tutvustamiseks kuus rida ja nimetab ära kõige olulisemad faktid tema eluloost. Muuhulgas mainitakse, et ta oli „Clairvaux abt, kirikupoliitika tegelane, II risticõja õhutaja, tsistertslaste mungaordu uuendaja ja silmapaistev müstik”¹¹. Järgmine teatmeteos on 1968. aasta Eesti nõukogude entsüklopeedia, kus Bernard'ile pühendatakse juba üheksa rida ja lisatakse järgmist: „[V]õitluses ketserlusega astus välja ratsionalistlike mõtteavalduste vastu skolastikas, saavutas Abelard'i hukkamõistmise”¹². 1985. aasta Eesti nõukogude entsüklopeedia mingit olulist teavet ei lisa¹³. 2009. aastal ilmunud TEA entsüklopeedia artikkel annab teatmeteosena seni kõige põhjalikuma ülevaate Clairvaux' Bernard'i elust ja tegevusest, puudutades ka tema teoloogilisi vaateid¹⁴. Sellega on entsüklopeediad ammendatud.

Järgnevas nimetatakse teemade kaupa kõike seda, mida on Bernard'i kohta mainitud eestikeelses kirjanduses. Pärast esimest mainimist 1932. aastal ilmub 1992. aastal Aron Gurevitši „Keskaja inimese maailmapilt”¹⁵, milles tutvustatakse põgusalt Bernard'i maailmakäsitust ja teoloogiat, vaadeldakse tema suhet looduse, teiste inimeste, ühiskonnaga, samuti illustreeritakse Bernard'i seisukohti tema tsitaatidega ilma allikale viitamata. Clairvaux' Bernard'i teoloogia mitmeid tahke tutvustavad prantsuse ajaloolane Jacques

⁸ *Ibid.*, lk 84. Ka Põhjamaade piiskopid tundsid Bernard'i ja võtsid tema nõuandeid kuulda: selles seoses on näiteks Lundi peapiiskop Eskil (1138–1177) ära märgitud. Vt **Sild, Olaf; Salo, Vello** 1995. Lühike Eesti kirikulugu. Tartu, lk 19.

⁹ **Üldine ajalugu 1930–1931**, lk 84.

¹⁰ „Toimetaja tähendustest” raamatu lõpus selgub, et erinevalt „Üldise ajaloo” I köitest, mis oli tõlgitud läti keelest, on II köite koostanud N. Kann, K. Koljo, A. Kann ja J. Ilves. *Ibid.*, lk 693.

¹¹ **Eesti Entsüklopeedia I**. 1931–1932. Peatoim. R. Kleis. Tartu: Loodus, lk 984.

¹² **Eesti nõukogude entsüklopeedia I**. 1968. Peatoim. G. Naan. Tallinn: Valgus, lk 328.

¹³ **Eesti nõukogude entsüklopeedia**, 1. köide. 1985. Peatoim. G. Naan jt. Tallinn: Valgus, lk 526.

¹⁴ **TEA entsüklopeedia**, 4. köide. 2009. Peatoim. T. Tamla. Tallinn: TEA Kirjastus, lk 98.

¹⁵ **Gurevitš, Aron** 1992. Keskaja inimese maailmapilt. Tallinn: Kunst.

Le Goff¹⁶, saksa ajaloolased Carl Andresen ja Adolf Martin Ritter¹⁷. Seni kõige mitmekülgsemat teavet annavad teosed „Õhtumaa mõtte loojad”¹⁸, milles mainitakse põgusalt Bernard’i jutlusi ja kirju ning tutvustatakse valikuliselt mõnda teost (seejuures neid ka tsiteerides) ning „Kristlike ordude kultuurilugu”¹⁹. Bernard’ist kui tsistertslaste juhust kõneleb ajaloolane Riho Saard teoses „Euroopa üldine kiriku ajalugu selle algusest kuni tänapäevani”²⁰. Seoses neitsi Maarja kultuse ja pruudimüstikaga nimetab Bernard’i mitmel korral soome feminist Päivi Setälä oma raamatus „Keskaja naine”²¹. Teoloog Toomas Paul²² mainib Bernard’i seoses neitsi Maarja ja ristsõdade teoloogiaga. Bernard’i kristusemüstikat kirjeldatakse põgusalt „Teoloogilise raamatukogu” sarjas ilmunud teoses „Dogmadelugu”²³. Clairvaux’ Bernard’i ja Bingeni Hildegardi kirjavahetuse ning selle kohta, et Bingeni Hildegardi tuntuim teos „Scivias” („Tunne teid”) loeti ette Trieri kirikukogul (1434. aastal) nii tähtsa teoloogi nagu Clairvaux’ Bernard juuresolekul, kirjutab teoloogiamagister Riina Ruut töös „Bingeni Hildegardi Ordo Virtutum: Vooruste mäng”²⁴. 2006. aastal ilmus Friedrich Printzi „Pühakute

¹⁶ **Le Goff, Jaques** 2001. Raha või elu: majandus ja religioon keskajal. Tallinn: Varrak, lk 11 ja 36. Le Goff ei jäta kunagi Bernard’i tähelepanuta, ka õpikutes toonitab ta: „Kõige kuulsam tsistertslane oli püha Bernard, kes elas 12. sajandi esimesel poolel.” – **Keskaeg**. Noorele lugejale jagab selgitusi ajaloolane Jacques le Goff. 2010. Tallinn: Valgus, lk 62.

¹⁷ Tegemist on teoloogide ajalooõpikuga, milles tutvustatakse Clairvaux’ Bernard’i elu, tegevust, tähtsamaid mõjutajaid, tema kristusemüstika ideed ja ka ristsõdade problemaatikat, mida ei ole selles teoses esikohale seatud. **Andresen, Carl; Ritter, Adolf Martin** 2000. Kristluse ajalugu I/2. Teoloogiline raamatukogu. Tartu, lk 146–151, 154–156, 160j. Seoses Abelard’i ideedele vastuvaidlemisega ja müstika teoloogiaga nimetatakse Bernard’i ka 1945. aastal ilmunud tõlkeraamatus „Keskaeg”, I kd. Toim. A. D. Uldatsov, J. A. Kosminski, O. L. Vainštejn. Tartu: Teaduslik kirjandus, lk 447j.

¹⁸ **Lane, Tony** 2002. Õhtumaa mõtte loojad. Tallinn: Logos, lk 107. Nimetatakse 86 jutlusest koosnevat kogumikku „Jutlused Ülemlaulu põhjal” ja Bernard’i viimast teost „Meelespea”. Raamatu autor Tony Lane väidab lk 10, et tegemist on isikliku valikuga.

¹⁹ **Kristlike ordude kultuurilugu** 2004. Koost. P. Dinzlbacher, J. L. Hogg. Tartu: Johannes Esto Ühing, lk 19, 286–310.

²⁰ **Saard, Riho** 2005. Euroopa üldine kiriku ajalugu: selle algusest kuni tänapäevani. Tallinn: Argo, lk 144j.

²¹ **Setälä, Päivi** 1999. Keskaja naine. Tallinn: Huma, lk 37, 39, 49, 215, 218.

²² **Paul, Toomas** 1999. Eesti piiblitõlke ajalugu: esimestest katsetest kuni 1999. aastani. Tallinn: Emakeele Selts, lk 42 ja 55.

²³ **Adam, Alfred** 1995. Dogmadelugu. Tartu: Greif, lk 199–201. Õpikus nimetatakse kolme Bernard’i teost: „De diligendo Deo”, „Tractatus de gratia” ja „Tractatus de libero arbitrio”.

²⁴ **Ruut, Riina** 2004. Bingeni Hildegardi Ordo virtutum: Vooruste mäng. Tartu: Härmametsa Talu Kirjastus, lk 12j. Vt ka **Setälä** 1999, lk 214j.

tõeline elu"²⁵, milles püütakse kirjeldada Bernard'i olemust tema elukäigu ja tegevuse kaudu. Seejuures nimetatakse ka Bernard'i teoste pealkirju. Clairvaux' Bernard'i tegevusele eksortsistina viitab ajaloolane Marek Tamm artiklis „Pühakud ja seestunud: eksortsismiriitused keskaegses Euroopas (11.–13. sajand)”²⁶. Ent veel 1930ndate keskpaiku teati Eestis sellest, et Bernard „andis mesilaste õnne”²⁷.

2001. aastal ilmus järgmine mahukas, tõlgitud ajalooramat „Maailma ajalugu esiajast tänapäevani”²⁸, milles Clairvaux' Bernard'i puhul on peamiselt juttu tema tegevusest poliitikas ja ristsõdades, samuti mainitakse ära, et Bernard oli müstik. Bernard'i nimetatakse ka õpikus „Prantsusmaa ajalugu”²⁹ ja taas seoses II ristiretkega. Bernard'ist kui ristsõdade õhutamajast, ristirüütli ameti ülistajast ja poliitiliste otsuste mõjutajast kõnelevad prantsuse ajaloolane Jacques Le Goff³⁰ ning eesti ajaloolased Aldur Vunk väitekirjas „Ristsõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest”³¹ ja Marek Tamm artiklis „Ristsõja kommunikatsioon”³². Aeg-ajalt kõlab ka Eesti ajaloos Clairvaux' Bernard'i nimi, näiteks mainib teda kunstiajaloolane Kersti Markus seoses Gutnalia kloostri abti Peteriga artiklis „Misjonär või mõisnik? Tsistertslaste roll 13. sajandi Eestis”³³ ja ajaloolane Tiina Kala seoses ristsõdadega artiklis „Tsistertslased ja Eesti”³⁴. Vallo Reimaa kirjeldab põgusalt Bernard'i elu ja

²⁵ **Prinz, Friedrich** 2006. Pühakute tõeline elu. Kaksteist ajaloolist portreed. Tallinn: Kunst, lk 157–201.

²⁶ **Tamm, Marek** 2003. Pühakud ja seestunud: eksortsismiriitused keskaegses Euroopas (11.–13. sajand). – Sator 2. Artikleid usundi- ja kombeloo, 2. Toim. M. Kõiva. Tartu, lk 71–87. <<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator2/Puhakud.html>>, (22.09.2012).

²⁷ **Anvelt, Leo** 1936. Keskaegne külaelu Lääne-Euroopas. Ajaloo lugemik alg- ja kesk-koolile. Toim. J. Adamson. Tartu: Loodus, lk 28.

²⁸ **Kinder, Hermann; Hilgemann, Werner** 2001. Maailma ajalugu esiajast tänapäevani: maailma ajaloo käsiraamat. Tallinn: Avita.

²⁹ **Labrune, Gérard; Toutain, Philippe** 2000. Prantsusmaa ajalugu. Tallinn: Valgus, lk 30.

³⁰ **Le Goff, Jacques** 2001. Keskaja Euroopa kultuur. Tallinn Kupar; **Le Goff, Jacques** 2002. Keskaja inimene. Tallinn: Avita.

³¹ **Vunk, Aldur** 2003. Ristsõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest. Tartu, lk 41, 42, 45, 48, 58. Vt ka **Vunk, Aldur** 2005. Jeesus läks maale kõndimaie. Tallinn: Argo.

³² **Tamm, Marek** 2009. Ristsõja kommunikatsioon. – Tuna 4, lk 31j.

³³ **Markus, Kersti** 2009. Misjonär või mõisnik? Tsistertslaste roll 13. sajandi Eestis. – Acta Historica Tallinnensia 14, lk 19.

³⁴ **Kala, Tiina** 2004. Tsistertslased ja Eesti. – Jõhvi Muuseumi Seltsi Toimetised II. Jõhvi Mihkli kirik – teekond Euroopasse. Koost. V. Reimaa. Jõhvi, lk 11.

tegevust, tema seotust ristsisõdadega artiklis „Tsistertsilased Alutagusel”³⁵. Ristsisõdu käsitledes kirjeldab ka saksa ajaloolane Rudolf Pörtner Bernard’i kui pühaku maailmapoliitikas osalemise ideoloogilist mõju³⁶. Lisaks Bernard’i tegevuse kirjeldamisele tsiteerivad teda sekundaarkirjanduse põhjal inglise ajaloolased Edward Norman³⁷, Robert Bartlett³⁸, Karen Armstrong³⁹ ja Christopher Tyerman⁴⁰ ning taani ajaloolane Eric Christiansen⁴¹, kuid leidub ka viiteid allikatele.

Kunstiajalookski ei saa läbi Clairvaux’ Bernard’i mõttemaailma tundmata. Kui 1999. aastal ilmus eesti keeles prantsuse ajaloolase Georges Duby „Katedraalide aeg”, siis heidetakse ehituskunsti prisma kaudu rohkem valgust Bernard’i vaimsusele ja selle kujunemisele. Raamat sisaldab osaliselt ka Bernard’i teose „Apologia ad Guillelmum, Sancti-Theoderici abbatem” XII peatükki, mis on eestindatud siiski prantsuse keele vahendusel.⁴² Selle peatüki peamiseks teemaks on kaunistuste kasutamise mõttekus kunstis ja arhitektuuris. Teoses „Gootika. Arhitektuur. Skulptuur. Maalikunst” kirjeldatakse Prantsusmaal St. Denis’ kloosterkiriku ehitamisel tekkinud probleeme, mis olid tingitud sellest, et Bernard oli kaunistuste vastu⁴³. Missugune roll oli aga üldse ilul keskaja kunstis? Ilma ideede ajaloost kõnelemata pole seda võimalik mõista.

Itaalia semiootik, filosoof, kirjanduskriitik ja kirjanik Umberto Eco on koostanud põhjaliku uurimuse „Ilu ajalugu”, mis sisaldab tsitaati Bernard’i „Apologia” XII peatükist ja mille on ladina keelest tõlkinud kirikuloo teadur Marju Lepajõe⁴⁴. Peatüki „Koletiste ilu” 4. alapeatükis „Ilu vajab inetust” käsitab Umberto Eco maailmas valitsevat duaalsust kui

³⁵ **Reimaa, Vallo** 2010. Tsistertsilased Alutagusel. – Jõhvi Muuseumi Seltsi Toimekirjad V. Unustatud linnused, pühakojad ja piiskopid. Koost. V. Reimaa. Jõhvi, lk 180j.

³⁶ **Pörtner, Rudolf** 1997. Ristsisõjad (1095–1187): Legendid ja tõelisus. Tallinn: Kupar, lk 324–338.

³⁷ **Norman, Edward** 2008. Roomakatoliku kirik. Illustreeritud ajalugu. Tallinn: Sinisukk, lk 62j.

³⁸ **Bartlett, Robert** 2001. Euroopa sünd. Tallinn: Kunst, lk 41.

³⁹ **Armstrong, Karen** 2007. Jumala ajalugu: 4000-aastane rännak läbi judaismi, kristluse ja islami. Tallinn: Varrak, lk 214j.

⁴⁰ **Tyerman, Christopher** 2010. Jumala sõda. Ristsisõdade uus ajalugu. Tallinn: Varrak, lk 41, 75j, 266, 281, 399, 602, 606.

⁴¹ **Christiansen, Eric** 2004. Põhjala ristsisõjad. Tallinn: Tänapäev, lk 105j, 111, 114j, 135, 239j.

⁴² **Duby, Georges** 1999. Katedraalide aeg. Tallinn: Kunst, lk 156, 162j, 192, 196, 203, 213.

⁴³ **Gootika. Arhitektuur. Skulptuur. Maalikunst.** 2007. Toim. R. Toman. Tallinn: Koolibri, lk 9j. Ilust ja inetusest kunstis vt *ibid.*, lk 302.

⁴⁴ **Eco, Umberto** 2006. Ilu ajalugu. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 149.

vahendit maailma korrastatud terviklikkuse mõistmiseks, kus inetus aitab maailmakorda tasakaalustada ja selles olevat ilu esile tuua. Laskumata sügavuti filosoofilis-filoloogilisse analüüsi, tooksin näiteks paradoksaalse sõnapaari „jube võlu” või „jubeduse võlu”⁴⁵. Selline nähtus on niivõrd paeluv inimese meelele, et Clairvaux' Bernard pidi eriti taunima „võluvate” kole-tiste kujutamist kloostrioseintel, sest need tõmbasid tähelepanu endale otsekuu võluvael ja nii võis jumalasõna üle mõtisklemine kergesti meelest minna.

Sellest ülevaatest järeldub, et kõige enam tuntakse Clairvaux' Bernard'i Eestis ristisõdade temaatika kaudu. Tema tegevust ja teoloogilisi seisukohti tutvustatakse põgusalt küll mitmetes teostes, kuid looming on üldiselt siiski tagaplaanil, vaid vähesed autorid viitavad Bernard'i kirjatöödele.

3. *Dictionaria Latinae* ehk Ladina sõnaraamatud paberil ja internetis

Kogu nimetatud kirjanduse alusel võib saada aimu Clairvaux' Bernard'i sotsiaalsest tegevusest, tema mõjust poliitilises elus, kuid oluline oleks mõista, milline koht on Bernard'il ideede ajaloos.⁴⁶ Selleks on vaja tunda originaalteoseid. Ei piisa sellest, et niisuguste suurkujude kohta kujundatakse arvamusi sekundaarkirjanduse põhjal, mis tuginevad juba niigi kellegi teise arvamusele.

Clairvaux' Bernard'ist kui andekast ja mitmekülgsest, kuid samas vastu-olulisest isiksusest annavad tunnistust tema paljud kirjad, kõned ja muudesse žanridesse kuuluvad kirjatööd. Tema kujundirikas keelekasutus ja sõnadega maalitud värvikad pildid, mis teksti mõtte ülimalt täpsusega edastavad, on äärmiselt nauditav lugemine ladina keeles, kuid autori kõiki sõnamänge, piiblitekstidel põhinevaid mõttekäike ja eriti poeetilis-rütmilist stiili on tõlkes küllaltki keeruline edasi anda. Clairvaux' Bernard'i tekstidesse põimitud tähenduse erinevad tasandid⁴⁷ avanevad lugejale alles ajapikku, pärast teksti mitmekordset rahulikku, meditatiivset läbilugemist. Bernard'il leidub ka sõnu ja väljendeid, mida ainult tema on kasutanud. Teksti tõlkimisel oli lisaks

⁴⁵ *Ibid.*, lk 148.

⁴⁶ Tsisterslaste vaimsus on suurel määral Clairvaux' Bernard'i pärand. Sellest on lähemalt juttu **Mariina Viia** 2010. aastal kaitsnud magistritöös „Tsisterslased Eestis XIII sajandil: religioossuse tüüp ja praktilised väljundid”. Tartu, lk 25–64. Käsikiri TÜ raamatukogus.

⁴⁷ Bernard'i tekstide tausta ja tähenduse erinevate tasandite kohta vt **Casey, Michael** 2011. *Reading Saint Bernard: The Man, the Medium, the Message. – A Companion to Bernard of Clairvaux*. Ed. by B. P. McGuire. Leiden-Boston: Brill, pp. 62–107.

„Ladina-eesti sõnaraamatu”⁴⁸ täiendatud uustrukile palju abi Tartu Ülikooli raamatukogu elektroonilisest andmebaasist. Tänu sellele, et mõned aastad tagasi ostis Tartu Ülikooli raamatukogu Brepolise andmebaasi kasutusõigused, on võimalik kasutada ka olulisemate ladina sõnaraamatute digiversioone. Brepolise andmebaasis on ladina sõnaraamatud jagatud järgmiselt: *antiquitas* (antiikautorid), *patres* (kirikuisad), *medii aevum* (keskaeg) ja *opera medii aevii* (keskaegsed teosed). Lisaks Tartu Ülikooli raamatukogus olemasolevale Du Cange’i sõnaraamatule „Glossarium mediae et infimae latinitatis”⁴⁹ on Brepolise andmebaasis digitaalkujul kättesaadav näiteks Firminus Verrise „Dictionarius” (1460), kuhu on koondatud keskaegsetes teostes kasutatud sõnavara. 1490ndatel ilmus Rouenis Guillaume le Talleuri koostatud tähtsaim vararenessansi-aegne ladina-prantsuse sõnaraamat „Dictionarius familiaris et compendiosus” ehk „Dictionnaire Latin-Français”, mille kordustrukki nägi trukivalgust juba 1500. aastal. Kõikidest andmebaasis leiduvatest väga väärtuslikest sõnaraamatutest võiks siinkohal ära märkida veel XV sajandil välja antud „Anonymus Montepessulanensis, Dictionarius: Le Glossaire latin-français du MS Montpellier”, mis sisaldab hulgaliselt neologisme, ja Albert Blaise’i „Lexicon latinitatis medii aevi praesertim ad res ecclesiasticas investiganda pertinens” ning „The Lewis & Short Latin Dictionary”⁵⁰. Brepolise andmebaasi koondatud ladina sõnaraamatute kohta on internetis olemas põhjalikum ülevaade⁵¹.

4. Clairvaux’ Bernard ja tema ajastu

Clairvaux’ kloostri esimene abt, kirikuisa, õpetlane, poliitik, paavsti nõuandja, rahusobitaja, ristisõdade õhutaja, samas juutide kaitsja, paljudele lihtsalt hea sõber ja teejuht Bernard on kõigis oma rollides olnud tähelepanuväärne.⁵² Tema kohta on kirjutatud palju uurimusi ning tema teoseid on avaldatud kommenteeritud tõlgetena näiteks prantsuse, inglise, itaalia ja saksa keeles.

⁴⁸ Kleis, Richard; Torpats, Ülo; Gross, Lalla; Freymann, Heinrich 2002. Ladina-eesti sõnaraamat = Glossarium latino-estonicum. Tallinn: Valgus.

⁴⁹ Du Cange, Carolus du Fresne 1883–1886. Glossarium mediae et infimae latinitatis. Niort: L. Favre.

⁵⁰ A Latin Dictionary: Founded on Andrews’ Edition of Freund’s Latin Dictionary 2002. Oxford: Clarendon Press.

⁵¹ Vt Brepolis. Database of Latin Dictionaries.

<http://www.brepols.net/publishers/pdf/brepolis_dld_it.pdf>;

<http://www.brepols.net/publishers/pdf/brepolis_dld_manual_en.pdf>, (20.04.2012).

⁵² Pennington, M. Basil. The Cistercians. Saint Bernard of Clairvaux 1090–1153. <<http://www.osb.org/cist/bern.html>>, (15.04.2012).

Kuni ajaloolase Adriaan Hendrik Bredero 1961. aastal ilmunud uurimuseni väitsid tsistertslaste uurijad, et tsistertslaste ordu kuulsusrikas ajalugu sai alguse 1113. aastal⁵³, mil Clairvaux' Bernard⁵⁴, kes toona veel ei olnud Clairvaux' abt Bernard, vaid tavaline Burgundia hertsogi teenistuses⁵⁵ olev aadlisoost noormees, palus end koos oma sugulaste ja sõpradega ordu vastu võtta.⁵⁶ Tema rohkem kui kolmekümne kaaskondlase seas oli ka neli tema venda.⁵⁷ Ordu hea käekäigu seisukohalt oli see väga teretulnud sündmus, sest 1098. aastal asutatud ordu esimesed aastad olid kulgenud vaevarikalt, ka polnud vennaskond kuigi arvukas: kui algselt tuli uude kloostrisse elama 21 venda, siis mõne aasta pärast oli neist püsima jäänud üksnes kaheksa⁵⁸. Sellist olukorda saab põhjendada eriti karmi askeesi ning rangelt palvele, tööle ja pühakirja lugemisele keskendunud eluviisi harrastamisega, kindlasti ka spartalike toitumispiirangutega.

Katoliku kirikusse mahub palju orduisid. Mille pooldest siis tsistertslased teistest erinesid? Oli ju kõikide eesmärgiks kristlikku eluviisi võimalikult

⁵³ **Lekai, Louis J.** 1989. *The Cistercians. Ideals and Reality.* The Kent State University Press, p. 19.

⁵⁴ Kuni XXI sajandini oli Bernard'i eluloo kõige olulisemaks allikaks „**Vita prima** Sancti Bernardi Claraevallis Abbatis” (uusim trükk: *Vita prima Sancti Bernardi Claraevallis Abbatis: liber primus* Turnhout. 2011. Brepols; esmaväljaanne 1147). Kuigi „*Vita prima*” tõepärasus on kahtluse alla seatud, on see ikka oluliseks allikaks Bernard'i isiksuse kirjeldamisel. Näiteks teeb teadlane Bredero ettepaneku koostada Bernard'i uue eluloo, mis vastaks nüüdisaegse lugeja maitsele. Tema soovitus on järgmine: Bernard'i tuleb kirjeldada kui inimest, jättes kõrvale tema kultusliku ja hagiograafilise imago, mille puhul domineerivad ülim vooruslikkus ja imeteod. Hagiograafide loodud imago tuleks demüstifitseerida, mis lubaks avalikustada mitmepalgelisuse, mistõttu Bernard'ist sai „oma ajastu koletis”. Brederole vaidleb vastu teadlane Ferruccio Gastaldelli, kes leiab, et Bredero ei ole Bernard'i pühakuolemust õigesti mõistnud, vaid näeb seda formalistlikust vaatevinklist, nagu tähendaks püha olemine täiuslikku, varjukülgede ja puhta minevikuga elu. Vt **Bredero, A. H.** 1998. *Culte et histoire. De l'impénétrabilité d'une biographie hagiographique.* Turnhout: Brepols; **Gastaldelli, Ferruccio.** *Cahiers de civilisation médiévale.* Vol. 43., N° 43–171. 2000, p. 277f. <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/ccmed_0007-9731_2000_num_43_171_2783_t1_0277_0000_3>, (12.03.2012).

⁵⁵ **Lexikon des Mittelalters.**

<<http://apps.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/lexiema/test/Default2.aspx>>, (20.04.2012).

⁵⁶ Hilisemad uurimused kinnitavad, et tegelikult hakkas elu Cîteaux's edenema juba Stephen Hardingi (Cîteaux' abt 1108–1133) ajal, mil tekkis esmakordselt võimalus asutada uus klooster La Ferté. See plaan valmis 1112. aastal ja sai teoks aasta hiljem.

Lekai, Louis J. 1989. *The Cistercians. Ideals and Reality.* The Kent State University Press, p. 18j.

⁵⁷ **Lexikon des Mittelalters.**

<<http://apps.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/lexiema/test/Default2.aspx>>, (17.03.2012).

⁵⁸ **Lekai, Louis J.** 1989. *The Cistercians. Ideals and Reality.* The Kent State University Press, p. 15.

algupärasel kujul harrastada. Esimesed kloostrid rajati VI sajandil ja järgnevate sajandite kestel toimusid kloostrielus mitmed muudatused, mis viisid reformideni. Näiteks oli tsistertslaste ordu rajamine ajendatud tõsiasjast, et mõned mungad ei näinud jõukalt elavas kloostris enam algse ideaali järgimist. Seetõttu oligi vaja reformi: need, kes endiselt soovisid vaesusnõudest juhinduda, rajasid uue ordu, kus vähemalt esialgu püüti Kristuse eeskujuga järgida kõige algupärasemal moel. Ordu eesmärgiks oli elada kristlikus vennaarmastuses võimalikult lihtsalt ja samas olla kristliku eluviisi poolest eeskujuks neis maades, kus Kristust veel ei tuntud. Aktiivne misjonitegevus ja igasugune avalik jutlustamine oli tsistertslastel põhikirjaga keelatud. Samas rikkus seda ettekirjutust mitmel korral Clairvaux' Bernard ise, näiteks käis ta jutlustamas Verfeille' ja Beziere' linnas, kus elasid valdavalt katarid⁵⁹, kellel olid välja kujunenud oma arusaamad ristiusust. Kuna katarite seisukohad erinesid katoliku kiriku õpetusest, siis kuulutas kirik nad ketseriteks ja hakkas nende „õigesse” usku tagasipööramise eest võitlema.

Seega oli Clairvaux' Bernard munkade usu reformija, kõige rangema askeesi pooldaja ja väsimatu õpetaja nii munkade kui ka rahvahulkade jaoks. Askees – kõige üldisemas mõttes maistest hüvedest ja naudingutest loobumine – ei seostunud Bernard'i jaoks mitte karistuse ega enesepiinamisega, nagu seda senini mõisteti, vaid Kristuse eeskujuga järgimisel osaks saava auhiilgusega. Selline uudne askeesi tõlgendus mõjutas inimeste mõtteviisi ja väga paljud võtsid selle omaks, mistõttu suurenes tohutult kloostrisse astuda soovijate hulk.⁶⁰ Lisaks uute teoloogiliste tõlgenduste juurutamisele suhtus Bernard tõsiselt võitlusse katoliku kiriku dogmadest kõrvalekaldujate vastu ja neile ristiusu kuulutamisse, kes sellest seni veel midagi kuulnud ei olnud. Samuti pidas ta oluliseks püha haa kristlastele tagasivõitmist, olles aktiivne II ristisõja (1145–1149) eestkõneleja. Eespool on toodud välja vaid mõned märksõnad, mis iseloomustavad selle mitmetahulise isiksuse tegevust. Seda, kas Bernard tegutses mingi plaani kohaselt, on raske väita. Austria ajaloolane Angenendt nõustub õhtumaa müstika ajaloo uurija Kurt Ruh'iga, et Bernard ei olnud oma olemuselt süstemaatik, vaid tema puhul moodustasid erinevad aspektid terviku nõnda, et seda võib nimetada süsteemiks.⁶¹

⁵⁹ Katarite (kr *καθαρός* 'puhas') liikumine jõudis Prantsusmaale XI sajandil. Vt nt *Katharer. – Lexikon des Mittelalters Online*.

<<http://apps.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/lexiema/test/Default2.aspx>>, (16.09.2012).

⁶⁰ *Via* 2010, lk 62.

⁶¹ *Angenendt, Arnold* 2000. *Geschichte der Religiosität im Mittelalter*. Primus Verlag, S. 175.

5. Clairvaux' Bernard sulesepana

On väga palju epiteete, mida kasutati Clairvaux' Bernard'i kui andeka õpetlase ja sulesepa iseloomustamiseks: sagedasim neist on *doctor mellifluus*⁶², paavst Innocentius III kasutab väljendit *doctor egregius*⁶³, Theophilus Raynauduse pühenduses leidub nimetus *apis gallicana*⁶⁴ või siis *maxime Θεοδίδακτος*⁶⁵. Siinkohal on nimetatud vaid mõnd levinumat, kuid Clairvaux' Bernard'i kohta kasutatud epiteetide põhjalik analüüs väärub eseseisvat uurimust.

Eesti keelde ei ole veel ühtegi Bernard'i teost tervikuna tõlgitud, mistõttu jääb meie keskaegse Euroopa kultuuri ja kirjanduse tundmisse märkimisväärne tühimik, eriti kui arvestada, et Euroopa kontekstis „moodustavad tsistertslaste Clairvaux' Bernard'i teosed stilistiliselt kõrgkeskaegse kirjanduslik-teoloogilise loomingu haripunkti”⁶⁶. Muidugi on huvilistel alati võimalus neid teoseid lugeda originaalkeeles (ladina keeles) või ka mõnes võõrkeelses tõlkes. Tõeline ülistus Clairvaux' Bernard'i aadressil leidub teatmeteoses „Kristlike ordude kultuurilugu”:

*Kõiki keskaegseid kirjandussaavutusi ületab Clairvaux' abti Bernard'i oivaline töö. Tema Augustinuse ja Gregorius Suure teostest omandatud, kuid ka rooma klassikute põhjal koolitatud oivalist stiili ülistasid juba ta kaasaegsed. Tema proosa hiilgab sõnamängude, alliteratsioonide ja paralleelsidega, kiskumata kuulaja või lugeja tähelepanu kõrvale mõne tahtliku elliptilise puändiga. Kõikjal esinevad piiblitšitaadid mõjuvad teemade sissejuhatusena, mille kaudu rakendatakse julgeid keelelisi variatsioone. Iseäranis tuleks mainida mitmesuguseid Bernard'i formuleeritud allegooriaid, mis mõjutasid otseselt ning kaudselt hilisemat religioosset ja ilmalikku kirjandust.*⁶⁷ Heaks näiteks on väljend „vaimulik hoone”⁶⁸ (*spirituale aedificium*): *Nisi super humilitatis fundamentum, spirituale aedificium stare minime potest*⁶⁹ (Ilma

⁶² Mesimagusalt rääkiv õpetlane. Vt **Spiritualité cistercienne**. Histoire et doctrine. Bibliothèque de spiritualité, 15. 1998. Paris, Beauchesne, p. 440.

⁶³ Väljapaiste õpetlane. *Ibid.*, p. 36.

⁶⁴ Gallia mesilane. Vt **Sancti Bernardi abbatis primi Clarae-Vallensis** 1690. Volumen I. Genuina Sancti Doctoris Opera Quatuor prioribus tomis complectens. Post Horstium denuo recognita, aucta, et in meliorem digesta ordinem, necnon novis Praefationibus, Admonitionibus, Notis et Observationibus, Indicibusque copiosissimis locupletata et illustrata, secundis curis Domini Johannis Mabillon, Presbyteri et Monachi Benedictini à Congregatione S. Mauri. Parisiis, f 1 ij.

⁶⁵ Suurim Jumala poolt õpetatu. *Ibid.*, f 1 ij verso.

⁶⁶ **Kristlike ordude kultuurilugu** 2004, lk 19.

⁶⁷ *Ibid.*, lk 295–296.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ Sermo XXXVI, 5. <http://www.binetti.ru/bernardus/86_3.shtml>, (13.04.2012).

alandlikkuse vooruse (baasi)ta ei ole kristlik eluviis (ehk vaimulik hoone) püsiv).

6. „Apoloogia abt Guillaume’ile” – miks „apoloogia”?

Apoloogia näol on tegemist kaitsekõnega tõelise munkluse toetuseks, aga parima eestikeelse vaste leidmine sõnale „apoloogia” nõuaks laiemat arutelu. „Apoloogia ad Guillelmum, Sancti-Theoderici abbatem” on sisult Cluny benediktlaste vastu suunatud kriitika, milles võetakse luubi alla kõik nende kloostrielus silma paistnud puudused. Esimesed peatükid käsitlevad munkade ohjeldamatust ehk liialdusi maitstva toidu (nt liha söömist hea tervise korral ja kiriku seisukohast valedel päevadel) ja joogi tarvitamisel, uhkete kaunistustega riiete kandmisel ja ratsa reisimisel; magamisvarustuse omamist; uhke saatjaskonnaga ringi liikumist; muuhulgas on teemaks ka toretsevad ehitised. Etteheiteid teeb Bernard ka vaimulikele nende ametikohustuste hooletusse jätmise eest ning silmakirjalikkuse eest ligimese teenimisel ja Benediktuse reegli järgimisel. Samuti oli probleemiks see, et Cluny mungad kulutasid silmatorkavalt suure osa ajast palvete lugemisele ja füüsiline töö jäi unarusse. Näiteks kirjutab Bernard VIII peatükis järgmist: „Kuidas saab üks klooster olla kuulus oma vagaduse ja heade kommete poolest, kui seal on kõik varud kogutud kõige suurema hoolega, kus kõik on kõige parem ja kõike on kõige rikkalikumalt”⁷⁰. Eks viita see ju kasinuse töötuse rikkumisele ja apluse pahe kummardamisele. Meenutagem, et iga munk annab kloostrisse astudes karskus-, kasinus- ja kuulekusvande.

Mõnede uurimuste alusel peetakse Bernard’i „Apoloogiat” nii tsisterts-lasliku uuenduse kui ka kloostriga ja vaimuliku elukorralduse juhiseks. Mõne tsisterts-lasliku puudutava uurimuse puhul tuleb selgelt esile ka seisukoht, et sellele teosele tugineb pühakute kujude ja kaunistuste vähene kasutamine tsisterts-laste kloostrites, sest Bernard’ile omistatakse sügavalt isiklik vastumeelsus visuaalse kunsti suhtes⁷¹. Selle väitega siiski enamik teadlasi ei nõustu ja levinum on arvamus, et Bernard’i kriitika oli pigem allegooriline kui otsene etteheide kaunitele kirikutele. Missugune liturgiline varustus oli kasutusel esimese tsisterts-laste kloostriga rajanutel, ei ole täpselt teada, kuid

⁷⁰ **Bernard of Clairvaux** 1963. *Apologia ad Guillelmum Abbatem*. – Sancti Bernardi opera omnia. Ed. by J. Leclercq, C. H. Talbot, H. M. Rochais (eds.). 8 vols. Romae: Editiones Cistercienses, 1957–1977. <<http://www.abbaye-saint-benoit.ch/saints/bernard/tome02/guillaume/guillaume.htm>>, (12.09.2012).

⁷¹ **Reilly, Diane J.** 2011. *Bernard of Clairvaux and Christian Art*. – *A Companion to Bernard of Clairvaux*. Ed. by B. P. McGuire. Leiden-Boston: Brill, p. 280.

juba ordu rajamisel välistab „Exordium Parvum”⁷² näiteks väärismetallist ja kalliskividega kaunistatud armulauaesemete kasutamise.

Traktaadi pikkus on tänapäeva mõistes 29 nominaallehekülge, Bernard ise nimetab seda *opusculum*’iks⁷³ (väike teos, kirjatöö). Kirjutas ta selle ilmselgelt kiirustades, sest vend Oger, kes kirja kaasa pidi võtma, soovis teele asuda. Peatükkideks on töö jagatud hiljem. Bernard ise oma kirju ei nummerdanud ega jaganud ka alalõikudeks, seda on teinud mitmel erineval moel teised: tema teoste väljaandjad ja uurijad. Jagatud on teksti alates mõttelistest lõikudest (31 peatükki) kuni pikemate, ca 2 lk pikkuste jaotuste kaupa. Kuna erinevad teadlased on selle teose peatükkidesse jagamisel lähtunud erinevatest alustest, ei saa neid jaotusi võtta dogmana. Siinses artiklis kõne all oleva, Riina Ruuduga kahasse tõlgitud peatüki aluseks on võetud ühe tähtsaima tsistertslaste uurija Jean Leclercq’i (1925–1970) jaotus⁷⁴, mis erineb ühe lõigu võrra „Patrologia Latina” 182. osas avaldatud teksti jaotusest⁷⁵.

7. Kuidas tõlkida keskaegseid tekste? Terminoloogiküsimused

*Miks on t ä p s u s algtekstide mõistmisel nii oluline? Erinevalt ilmalikest distsipliinidest, kus ei juhtu õieti midagi, kui inimene eksib, v.a. see, et inimene võib surma saada tehnikat valesti kasutades, on vaimulike õpingutes õige õppimine midagi kõige olulisemat. Kui hing läheb rikki või katki, siis on seda sageli peaaegu võimatu parandada. [...] Teoloogias võib ebamäärasus viia kahtlemata hereesiani ja lunastusest ilma jäämiseni.*⁷⁶

Samasugune täpsuse nõue kehtib ka Bernard’i teksti tõlkimisel. Kahtlemata oli Bernard’i jutluste ja kirjatööde eesmärgiks oma vendade juhtimine lunastuse poole. Tõlge ja originaal on otsekui kaks maailmavaadet, mis peaksid edasi andma ühte ja sama informatsiooni. Kuivõrd see on aga võimalik? Juba ajastute erinevus seab oma piirid, samuti erinevate rahvaste keele- ja maailmatunnetuse filosoofia. Siit ka suurimad raskused tõlkimisel: kuidas kanda sõnum võimalikult täpselt ja sama kaunikõlaliselst ühest keelest teise üle?

Iga tekst on vahendatud mõttepilt, konkreetselt sõnastatud mõtete n-õ kuju võtnud vorm. Kultuuri ja keelt uurivad teadused püüavad leida tasakaalu

⁷² Ordu asutamisdokument.

⁷³ Apologia ad Guillelmum, XII peatükk, 30. alalõik, **Bernard of Clairvaux** 1963.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ **Sancti Bernardi Claraevallensis opera omnia PL 182.** <<http://www.binetti.ru/bernardus/14.shtml>>, (12.03.2012).

⁷⁶ **Lepajõe** 2011, lk 311.

teksti kui staatilise nähtuse ja teksti kui protsessuaalse nähtuse vahel⁷⁷. Kahtlemata on oluline silmas pidada ajastut ja konteksti: keskaegse teksti puhul on domineeriv eeskätt selle kujundlik, vaimne tähendus. XII sajandi tekstist on võimalik tõeliselt aru saada alles siis, kui osatakse näha selle seost religioosse maailmapildiga (Jumalaga). Arvestada tuleb ka seda, et teksti varjatud tähendus ei ava ennast mitte igäühele. Nii nagu Augustinus (354–430), rõhutas ka Clairvaux' Bernard, kui vajalik on läheneda tekstile õige meeletasusega, avada ennast Pühale Vaimule, enne kui hakatakse mõistma ja tõlgendama pühakirja. Nii on mõistetav, et Bernard'i tekst on tihedalt läbi põimunud piiblitseaatidega, kusjuures ilma viideteta, sest eeldatakse, et lugeja on ise piisavalt kursis Piibliga ega vaja lisaselgitust. Siiski ei saa seda 1000 aastat hiljem oodata lugejalt enam iseenesestmõistetavalt. Samas on tõlkijal oluline need piiblitseaadid ära tunda ja lugeja huvides viidetega varustada. Lisaks pühakirjale on Bernard kasutanud vabalt ka katoliku kirikulauludes ja palvetekstides enam levinud väljendeid, mis on hästi äratuntavad ladina keeles. Kuna vaid vähesed ladinakeelsed palved ja laulutekstid on alles viimastel aastakümnetel eesti keelde tõlgitud, ei saagi tõlkes seoseid tekkida, sest puudub seostatav tekst.

8. „Apologia ad Guillelmum, Sancti-Theoderici abbatem“: XII peatüki sisu lühitutvustus ja mõned tõlkenäited

Kõnealune peatükk teoses „Apologia ad Guillelmum, Sancti-Theoderici abbatem” algab Bernard'i etteheidetega, et pühakojad on mõõtnetelt tohult suured ja ülemäära kaunistatud. Peaksid ju sakraalehitised lihtrahvast usu juurde meelitama, ent nende hiilguse nimel võetakse vaestelt ära seegi pisku, mis neil on. Bernard võrdleb klooruse sellist käitumist paganate eba-jumalateenimisega, üksnes ametilt vaimulike ahnusega, mis ei toeta mitte lihtrahva usku, vaid täidab kirikhärrade kukruid. Selles seisneb ka peatüki teoloogiline tähtsus nii ilmikute kui vaimulike ja munkade jaoks. Üheks markantsemaks näiteks on XVI sajandil toimunud kirikureform. Nimelt on Clairvaux' Bernard'i vaated ja suhtumised tugevasti mõjutanud Martin Lutheri (1483–1546) teoloogiat: Bernard oli talle vaieldamatult suureks eeskujuks⁷⁸ juba ammu enne, kui Lutherist sai kiriku reformaator. Kirikuajaloole mõeldes on Lutheri reformiga taotletu väga sarnane Bernard'i ideedega, et

⁷⁷ **Torop, Peeter** 2011. Tõlge ja kultuur. Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 83–86.

⁷⁸ **Bell, Theo** 1993. Divus Bernardus. Bernard von Clairvaux in Martin Luthers Schriften. Mainz: von Zabern. Vt ka **Febvre, Lucien** 2003. Martin Luther: Üks inimsaatus. Tallinn: Varrak, lk 38.

esikohale tuleks asetada Kristuse, aga mitte mammona teenimine. Seejuures rõhutatakse ikka ja jälle, et maisest varandusest olulisem on Jumala poole püüdlemine.

Järgnevalt vaadeldakse tekstis esinenud põnevamaid sõnu ja väljendeid. Esimene väljend, mis andis mulle ja Riina Ruudule kauemaks mõtlemisainet, on *servimus sculptibilibus*. Termin *sculptibilis* esineb Firminus Verrise sõnaraamatus „Dictionarius” ja ca 30 aastat hiljem väljaantud Guillaume le Talleur’i sõnaraamatus „Dictionarius familiaris et compendiosus / Dictionnaire Latin-Français” märksõna *sculpo* all: „**SCULPO** [...] **Sculptibilis** et hoc .bile – *entaillables* et comparatur et componitur **Insculptibilis** et eciam comparatur **Sculptile** .lis – .i. simulacrum in formam alicuius sculptum .i. *une idole, ymage Sculptilia* sunt manu facta ido<la>, a sculpendo dicta”⁷⁹. Sõnapaar tähendab piltlikult küll ebajumalate ehk iidolite teenimist või kummardamist, veelgi täpsemalt puust kujude ehk puuslike austamist. Puusliku kohta on aga ladina keeles olemas termin *idolon* (algsest kreeka päritolu sõna). Tõlkides *sculptibilis* puuslikeks, kaugeneks tõlge Bernard’i väljendatud puust nikerdatud elutute esemete mõttest. Seetõttu jäi tõlkesse väljend „teenime nikerdisi”.

Järgmiseks aruteluaineks sai väljend *spirituales viros*. Kohe tekkis küsimus, mis mõttes on tegu „vaimulike meestega”. Kontekstis on eelnevalt juttu vaestest ja munkadest, nüüd lisanduvad vaimulikud mehed, kusjuures *vir* ehk mees võib tähendada ladina keeles ka (täiskasvanud) inimest üldiselt. Esimese paralleelina meenus ladinakeelne väljend *pater spiritualis* (vaimulik isa). Kui vaadelda mõisteid üldisemalt, siis võiks olla juttu inimestest, kes tõepoolest tegelevad vaimutoidu ehk vaimsete teadmiste omandamisega ja on seetõttu vaimsed. Niisiis sai tõlkevasteks „vaimsed inimesed”.

Ka on ladina sõna *vanitas* sisu väga raske täpselt edasi anda. Piiblitõlkes on kasutatud sõna „tühisus”, aga kogu tähendusvälja see mõiste ei kata. Kuna tõlketekstis järgneb piiblitõlke, jäi teksti ühtsuse ja seoste loomise lihtsustamise tõttu tõlkevasteks „tühisus”: inimestel, kes pühakirja tunnevad, peaks siinkohal tekkima seos Koguja raamatu 1,2 tekstiga „tühisuste tühisus, kõik on tühine”, mida tsiteeris ka Bernard. Ladinakeelse *vanitas*’e tõlkealuseks on heebreakeelne לְבַדָּל , mis tähendab „kaduvus, asjatus, kasutus, mõttetus, tühine edevus”, aga ka „õhk, kerge tuulepuhang, hingeõhk või -aur”. Samuti sobivad näiteks lause „O vanitas vanitatum, sed non vanior quam insanior!” tõlkevasteks nii pisut kirjanduslikum „Oh **tühisuste tühisus**, kui **tühine** ja

⁷⁹ **Brepolis**. <<http://clt.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/dld/pages/QuickSearch.aspx>>, (15.09.2012).

meeletu see kõik on!” kui ka grammatiliselt lähedasem versioon „Oh **kaduvuse kaduvus**, kuid mitte **kaduvam**, kuivõrd meeletum”.

Pärast mõiste *vanitas* igakülgset vaagimist kerkib esile järgmine sõlm-punkt: kuidas anda võimalikult täpselt edasi munkluses väga olulist terminit *compunctio*⁸⁰ (ld liitsõna *com+pungo*). *Cum*-prefiksil on järgmised tähendused: 1) koos, kokku; kõikjal; 2) ühiselt, ühis-, üheskoos; 3) ühtlasi, (ühel ning) samal ajal, ühteaegu; 4) täielikult; tublisti. *Pungo* kohta leiab kolm tähendust: 1) pistma, torkama; 2) sisse tungima; 3) valusalt puudutama. Sõnaraamat annab ülekantud tähenduses vasteks ka „südametunnistuse piinad”, kuid see väljendab üksnes mõiste negatiivset aspekti. Niisiis on *compunctio* ehk kompunktsioon⁸¹ jällegi termin, millele eesti keeles otseselt samatähenduslikku vastet ei ole, samuti ei leia seda sõna „Võõrsõnade leksikonist”⁸². See on ka põhjus, miks erialateadlased sageli kasutavadki terminina senini tunnustamata võõrsõna „kompunktsioon”. Kompunktsiooni algne tähendus on „valutorge”, religioosnes kontekstis on tuntud mõisted *compunctio cordis*, *compunctio animi* (südant või hinge tabanud torkav valuhoog). „See kristlikus vaimsuses kasutatav *terminus technicus* tähistab kogemust, mille tekitab inimesel ühest küljest meeleheide oma pattude pärast, millega kaasneb hirm Jumala kohtu ees, teisalt kaasneb sellega rõõm Jumala armastuse üle.”⁸³ Benedictuse reeglis on mõiste „kompunktsioon” samuti olulisel kohal: *Et non in multiloquio, sed in puritate cordis et compunctione lacrimarum nos exaudiri sciamus*⁸⁴, [...] *Quod tunc digne fit, si ab omnibus vitiis temperamus, orationi cum fletibus, lectioni et compunctioni cordis atque abstinentiae operam damus*⁸⁵. Benedictuse reeglit oskas Clairvaux’ Bernard kindlasti peast tsiteerida ega olnud tal tarvis seda ka tõlkida. Kuidas teha aga sellised põhimõisted arusaadavaks tuhat aastat hiljem, on üks keerulisemaid ülesandeid. Niisiis ütleb Bernard: „Quid, putas, in his omnibus quaeritur?

⁸⁰ Vt *compunctio* ja *compungo* kohta **Kleis** 2002, lk 231.

⁸¹ Erinevate kompunktsiooni käsitluste kohta vt **Klaas, Tuuli** 2006. Canterbury Anselmi palvekogumik *Orationes sive meditationes: enesetundmine palves*. Magistritöö. Käsikiri TÜ raamatukogus, lk 55jj.

⁸² **Vääri, Eduard; Kleis, Richard; Silvet, Johannes** 2006. *Võõrsõnade leksikon*. Tallinn: Valgus.

⁸³ **Via** 2010, lk 59.

⁸⁴ Ja mitte paljusõnalisuse, vaid südame puhtuse ja kompunktsioonis valatud pisarate pärast teadkem, et meid on kuulda võetud. Vt **Règle de Saint Benoît**. 1980. *Texte Latin. Version française* par H. Rochais, introduction et notes par E. Manning. Rochefort: Les Éditions la documentation Cistercienne, 20,3.

⁸⁵ Mispärast just siis <paastuajal> on väärikas, kui kõigist pahedest hoidume, <ja> andume pisaraid valades palvele, lugemisele ja südamekompunktsioonile ning ka paastumisele. *Ibid.*, 49,4.

poenitentium **compunctio**, an intuentium admiratio?" (Mis sa arvad, mida kõigi nende asjadega saavutada tahetakse? Kas **südan**t pitsitavat kahetsust või jõllissilmi imetlust?)

Järgnevalt on esitatud mõned näited Bernard'i sõnamängudest: esiteks oksüümoronipaar *deformis formositas, ac formosa deformitas*. Ka *deformis* on mitmetähenduslik: 1) vormitu, kujutu; 2) moonutatud, äbarik, inetu; 3) teotatud häbistatud; 4) häbistav, vastik; 5) maitsetu, maitselage, kohatu, sobimatu. *Formositas* tähendab ilu, kaunikujulisust, peent ilu ja *formosa* kõike iluga seonduvat alates meeldivast, kaunist ja lõpetades graatsilisusega. *Deformitas* jällegi tähendab kõike, mis on oma kuju kaotanud, koledaks muutunud ja/või moondunud. Mitmete võimalike variantide seast osutus väljavalitud tõlkevasteks „moonutatud peenus ja peen moonutis”. Selliseid jõulisi oksüümorone leidub hulgaliselt ka kirikuisa Augustinuse (354–430) tekstides: „imeline nürimeelsus”⁸⁶. Teiseks näiteks Bernard'ilt on *vitia* (ee *pahed*) – *vitiosos* (ee *pahelised*): „Enimvero *vitia* carpens, scio me offendere *vitiosos*.” Lause tõlge kõlab järgmiselt: „Muidugi ma tean, et **pahesid** sarjates solvan **pahelisi**.”

Eraldi käsitlemist vääriv teema on nimisõnade sooline eristamine. Kuna eesti keeles erinevalt romaani keeltest puudub grammatiline sugu, siis *pulcherrima forma sancti vel sanctae* otsetõlge „pühaku ja naispühaku kauneim kuju” mõjuks keelelise veiderdamisena ja meenutaks esmajoones äärmuslikku feminismipuhangut, mis Clairvaux' Bernard'il endal mõttessegi poleks tulnud. Siin piisab, kui tõlkida väljend järgmiselt: „pühaku kauneim kuju”. Fantaasiale jätab ruumi küsimus, miks nimetas Bernard teiste maalitud isaste elukate seas ära *maculosae tigrides*, mille otsetõlge on „täpilised ematiigrid”.

Depolitio on niisugune sõna, mida keskaja tekstides leidub ainult Clairvaux' Bernard'il, kui otsustada Blaise'i sõnaraamatu põhjal: „(cl.) pl. ornements raffinés (en architecture): (dans les églises clunisiennes) sumptuosas depolitiones, curiosas depictiones, BERN.-CLAR. Apol. (M. 182, c. 914 C)”⁸⁷. Sõnaraamatus on märges, et antiikautor Varro⁸⁸ on seda sõna kasutanud. Tarbetute, kuid külluslike kaunistuste kohta pühakodades on teada

⁸⁶ Augustinus, Aurelius 2007. Pihtimused. Tallinn: Logos, lk 104. Ladina keeles *mira hebetudo*. Vt ka Augustinus 1960. Confessiones. Bekentnisse. Lateinisch und Deutsch. München: Kösel-Verlag, p. 214.

⁸⁷ Peened ornamendid (arhitektuuris), Cluny kirikutes esinevad väga uhked kaunistused. **Brepolis**. <<http://clt.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/dld/pages/QuickSearch.aspx>>, (20.04.2012).

⁸⁸ Vt **Brepolis**. <<http://clt.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/dld/pages/QuickSearch.aspx>>, (20.04.2012). Samale sõnale viitab ka **The Lewis and Short**, mainides ära, et Varro on seda samuti kasutanud.

Bernard'i arvamus: „Proh Deo! si non pudet ineptiarum, cur vel non piget expensarum?” (Jumal küll! Kui ka pole häbi lolluste pärast, siis võiks vähemalt rahast kahju olla!)

Niisiis mõistis Bernard hukka mõttetu pillamise isegi juhul, kui seda tehakse Jumala auks, sest kui kogu hiilguse ja toreduse pühakodades maksid kinni vaesed või inimesed, kes olid lihtsalt rumalad, siis kaotas selline pillamine igasuguse mõtte hingeõndsuse seisukohalt.

9. Kokkuvõte

Käesolev ülevaade Clairvaux' Bernard'i ja tema ideede kajastamisest eestikeelses kirjanduses lubab tõdeda, et olles põgusalt läbinud 900-aastase perioodi eesti kirjandusmaastikul *post mortem Sancti Bernardi*, on XXI sajandi alguse Eestis jäänud Clairvaux' Bernard'i kirjanduslik pärand teenimatult suhteliselt tundmatuks. Ühtegi tema teost ei ole tervikuna eesti keeles ilmunud, sekundaarkirjandusest võib leida vaid üksikuid Bernard'i loomingusse kuuluvaid tsitaate, kuid needki pole enamasti tõlked originaalkeelest. Esimene teadaolev täpselt dateeritav tõlge Clairvaux' Bernard'i ladinakeelsest tsitaadist ilmus pastor Georg Mülleri sulest 1601. aastal. Alles 400 aastat hiljem, *anno Domini* 2006, ilmus järgmine originaaltõlge Marju Lepajõe – Umberto Eco teoses „Ilu ajalugu” sisalduv illustratiivne lõik Bernard'i „Apoloogiast”.

Siinses artiklis on käsitletud tõlkimise ja tõlgendamisega seotud probleeme peatselt ilmuva „Keskaja kirjanduse antoloogia” tekstivalimikku kaasatud teose „Apologia ad Guillelmum, Sancti-Theoderici abbatem” XII peatükis, mille tõlge valmis Riina Ruudu ja Mariina Viia koostöona. Sellele lisaks rikastavad nimetatud antoloogias emakeelset kirjandust veel kaks Clairvaux' Bernard'i teksti, tema kõned I ja XX „Laulude laulust” („Sermones in Cantica canticorum”), mille on tõlkinud Marju Lepajõe. Kuigi selle ühe keskaja Euroopa kuulsaima teoloogi ja võib ka lisada, et poliitika-tegelase kohta on kirjanduse põhjal üht-teist teada varemgi, saab eestikeelne lugeja tema teostest süvitsi aimu alles nüüd. Selliste kaalukate teoste puhul ei ole mõtet siiski ajafaktorist kõnelda, sest tekst ise on ajatu. Kiirustades ei saa sellisel juhul midagi ära teha, vastupidiselt nüüdisaegsele edumaailmale, kus peamiseks mõõdupuuks on pahatihti numbrilised, mitte niivõrd sisulised näitajad.

Kirjandus

- Adam, Alfred** 1995. Dogmadelugu. Tartu: Greif.
- Andresen, Carl; Ritter, Adolf Martin** 2000. Kristluse ajalugu I/2. Teoloogiline raamatukogu. Tartu.
- Angenendt, Arnold** 2000. Geschichte der Religiosität im Mittelalter. Primus Verlag.
- Anvelt, Leo** 1936. Keskaegne külaelu Lääne-Euroopas. Ajaloo lugemik alg- ja keskkoolile. Toim. J. Adamson. Tartu: Loodus.
- Armstrong, Karen** 2007. Jumala ajalugu: 4000-aastane rännak läbi judaismi, kristluse ja islami. Tallinn: Varrak.
- Augustinus** 1960. Confessiones. Bekentnisse. Lateinisch und Deutsch. München: Kösel-Verlag.
- Augustinus, Aurelius** 2007. Pihtimused. Tallinn: Logos.
- Bartlett, Robert** 2001. Euroopa süüd. Tallinn: Kunst.
- Bell, Theo** 1993. Divus Bernardus. Bernard von Clairvaux in Martin Luthers Schriften. Mainz: von Zabern.
- Bernard of Clairvaux** 1963. Apologia ad Guillelmum Abbatem. – Sancti Bernardi opera omnia. Ed. by J. Leclercq, C. H. Talbot, H. M. Rochais, 8 vols. Romae: Editiones Cistercienses, 1957–1977. <<http://www.abbaye-saint-benoit.ch/saints/bernard/tome02/guillaume/guillaume.htm>>, (12.09.2012).
- Bredero, Adriaan Hendrik** 1998. Bernard de Clairvaux. Culte et histoire. De l'impénétrabilité d'une biographie hagiographique. Turnhout: Brepols.
- Brepolis**. Database of Latin Dictionaries.
<http://www.brepols.net/publishers/pdf/brepolis_dld_it.pdf>;
<http://www.brepols.net/publishers/pdf/brepolis_dld_manual_en.pdf>, (20.04.2012).
- Casey, Michael** 2011. Reading Saint Bernard: The Man, the Medium, the Message. – A Companion to Bernard of Clairvaux. Ed. by B. P. McGuire. Leiden–Boston: Brill, pp. 62–107.
- Christiansen, Eric** 2004. Põhjala ristsõjad. Tallinn: Tänapäev.
- Duby, Georges** 1999. Katedraalide aeg. Tallinn: Kunst.
- Du Cange, Carolus du Fresne** 1883–1886. Glossarium mediae et infimae latinitatis. Niort: L. Favre.
- Eco, Umberto** 2006. Ilu ajalugu. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Eesti Entsüklopeedia I**. 1931–1932. Peatoim. R. Kleis. Tartu: Loodus.
- Eesti nõukogude entsüklopeedia I**. 1968. Peatoim. G. Naan. Tallinn: Valgus.
- Eesti nõukogude entsüklopeedia**, 1. köide. 1985. Peatoim. G. Naan jt. Tallinn: Valgus.
- Febvre, Lucien** 2003. Martin Luther: Üks inimsaatus. Tallinn: Varrak.
- Gastaldelli, Ferruccio** 2000. Cahiers de civilisation médiévale. Vol. 43, N° 43–171, pp. 277–282. <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/ccmed_0007-9731_2000_num_43_171_2783_t1_0277_0000_3>, (12.03.2012).
- Gootika. Arhitektuur. Skulptuur. Maalikunst**. 2007. Toim. R. Toman. Tallinn: Koolibri.
- Gurevitš, Aron** 1992. Keskaja inimese maailmapilt. Tallinn: Kunst.
- Habicht, Külli; Kingisepp, Valve-Liivi; Pirso, Urve; Prillop, Külli** 2000. Georg Mülleri jutluste sõnastik. Tartu: Tartu Ülikool.

- Kala, Tiina** 2004. Tsistertslased ja Eesti. – Jõhvi Muuseumi Seltsi Toimetised II. Jõhvi Mihkli kirik – teekond Euroopasse. Koost. V. Reimaa. Jõhvi, lk 6–35.
- Keskaeg**, I kd. 1945. Toim. A. D. Uldatsov, J. A. Kosminski, O. L. Vainštein. Tartu: Teaduslik kirjandus.
- Keskaeg**, 2010. Noorele lugejale jagab selgitusi ajaloolane Jacques le Goff. Tallinn: Valgus.
- Kienzle, Beverly Mayne** 2001. Cistercians, heresy and crusade in Occitania, 1145–1229: preaching in the Lord's vineyard. Woodbridge: York Medieval Press.
- Kinder, Hermann; Hilgemann, Werner** 2001. Maaailma ajalugu esiajast tänapäevani: maailma ajaloo käsiraamat. Tallinn: Avita.
- Klaas, Tuuli** 2006. Canterbury Anselmi palvekogumik Orationes sive meditationes: enesetundmine palves. Magistritöö. Käsikiri TÜ raamatukogus.
- Kleis, Richard; Torpats, Ülo; Gross, Lalla; Freymann, Heinrich** 2002. Ladinaeesti sõnaraamat = Glossarium latino-estonicum. Tallinn: Valgus.
- Kristlike ordude kultuurilugu** 2004. Koost. P. Dinzeltbacher, J. L. Hogg. Tartu: Johannes Esto Ühing.
- Labrune, Gérard; Toutain, Philippe** 2000. Prantsusmaa ajalugu. Tallinn: Valgus.
- Lane, Tony** 2002. Öhtumaa mõtte loojad. Tallinn: Logos.
- Le Goff, Jacques** 2001. Keskaja Euroopa kultuur. Tallinn: Kupar.
- Le Goff, Jacques** 2001. Raha või elu: majandus ja religioon keskajal. Tallinn: Varrak.
- Le Goff, Jacques** 2002. Keskaja inimene. Tallinn: Avita.
- Lekai, Louis J.** 1989. The Cistercians. Ideals and Reality. The Kent State University Press.
- Lepajõe, Marju** 2011. Tõlgete rollist teoloogia terminoloogia kujundamisel. – Roomlaste taltsutamine. Tartu: Ilmamaa.
- Lexikon des Mittelalters.**
<<http://apps.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/lexiema/test/Default2.aspx>>, (20.04.2012).
- Lillipuu, Matt** 1928. Clairvaux Bernhardi kristusemüstika: auhinnaöö. Käsikiri TÜ raamatukogus.
- Markus, Kersti** 2009. Misjonär või mõisnik? Tsistertslaste roll 13. sajandi Eestis. – Acta Historica Tallinnensia 14, lk 3–30.
- Müller, Georg** 2007. Jutluseraamat. Koost. K. Habicht jt. Tartu: Ilmamaa.
- Norman, Edward** 2008. Roomakatoliku kirik. Illustreeritud ajalugu. Tallinn: Sinisukk.
- Pennington, M. Basil.** The Cistercians. Saint Bernard of Clairvaux 1090–1153. <<http://www.osb.org/cist/bern.html>>, (15.04.2012).
- Prinz, Friedrich** 2006. Pühakute tõeline elu. Kaksteist ajaloolist portreed. Tallinn: Kunst.
- Pörtner, Rudolf** 1997. Ristisõjad (1095–1187): Legendid ja tõelisuus. Tallinn: Kupar.
- Règle de Saint Benoît** 1980. Texte Latin. Version française par H. Rochais, introduction et notes par E. Manning. Rochefort: Les Éditions la documentation Cistercienne.
- Reilly, Diane J.** 2011. Bernard of Clairvaux and Christian Art. – A Companion to Bernard of Clairvaux. Ed. by B. P. McGuire. Leiden-Boston: Brill, pp. 279–304.

- Reimaa, Vallo** 2010. Tsistertsilased Alutagusel. – Jõhvi Muuseumi Seltsi Toime-
tised V. Unustatud linnused, pühakojad ja piiskopid. Koost. V. Reimaa. Jõhvi,
lk 166–319.
- Ruut, Riina** 2004. Bingeni Hildegardi Ordo virtutum: Vooruste mäng. Tartu:
Härmametsa Talu Kirjastus.
- Saard, Riho** 2005. Euroopa üldine kiriku ajalugu: selle algusest kuni tänapäevani.
Tallinn: Argo.
- Sancti Bernardi abbatis primi Clarae-Vallensis** 1690. Volumen I. Genuina Sancti
Doctoris Opera Quatuor prioribus tomis complectens. Post Horstium denuo
recognita, aucta, et in meliorem digesta ordinem, necnon novis Praefationibus,
Admonitionibus, Notis et Observationibus, Indicibusque copiosissimis locuple-
tata et illustrata, secundis curis Domini Johannis Mabillon, Presbyteri et Monachi
Benedictini è Congregatione S. Mauri. Pariisiis.
- Sancti Bernardi Claraevallensis** opera omnia PL 182.
<<http://www.binetti.ru/bernardus/14.shtml>>, (12.03.2012).
- Sermo XXXVI**, 5. <http://www.binetti.ru/bernardus/86_3.shtml>, (13.04.2012).
- Setälä, Päivi** 1999. Keskaja naine. Tallinn: Huma.
- Sild, Olaf; Salo, Vello** 1995. Lühike Eesti kirikulugu. Tartu.
- Spiritualité cistercienne** 1998. Histoire et doctrine. Bibliothèque de spiritualité, 15.
Paris: Beauchesne.
- Tamm, Marek** 2009. Ristisõja kommunikatsioon. – Tuna 4, lk 23–40.
- Tamm, Marek** 2003. Pühakud ja seestunud: eksortsismiriitused keskaegses Euroopas
(11.–13. sajand). – Sator 2. Artikleid usundi- ja kombeloost, 2. Toim. M. Kõiva.
Tartu, lk 71–87. <<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator2/Puhakud.html>>,
(22.09.2012).
- TEA entsüklopeedia**, 4. köide. 2009. Peatoim. T. Tamla. Tallinn: TEA Kirjastus.
- The Lewis & Short** 2002. A Latin Dictionary: Founded on Andrews' Edition of
Freund's Latin Dictionary. Oxford: Clarendon Press.
- Torop, Peeter** 2011. Tõlge ja kultuur. Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tyerman, Christopher** 2010. Jumala sõda. Ristisõdade uus ajalugu. Tallinn: Varrak.
- Viia, Mariina** 2010. Tsistertsilased Eestis XIII sajandil: religioossuse tüüp ja prakti-
lised väljundid. Magistr töö. Käsikiri TÜ raamatukogus.
- Vunk, Aldur** 2003. Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus
nende iseloomust ja alatüüpidest. Tartu.
- Vunk, Aldur** 2005. Jeesus läks maale kõndimaie. Tallinn: Argo.
- Vääri, Eduard; Kleis, Richard; Silvet, Johannes** 2006. Võõrsõnade leksikon.
Tallinn: Valgus.
- Üldine ajalugu**, 2. kd. Kesk- ja uusaeg. 1930–1931. Toim. N. Kann. Tallinn:
Raamatu Sõber.